

Criticism and Study of Historical Sources of Fadak and Saqifa up to the Fifth Century AH

Asghar Montazer-al-Qaem *

1. Professor, History Department, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Received: 2023/12/10

Received in Revised Format: 2024/01/09

Accepted: 2024/01/30

Published: 2024/01/01

Abstract

Understanding the sources and their criticism and importance and value in history opens the way for scientific research. The incident of Saqifa and Fadak is a turning point for determining the boundaries between Islamic schools and has its roots in the social life of Muslims since before the mission and migration of the Messenger of Allah (peace be upon him and his family). These events were associated with the end of the life of the Messenger of Allah (peace be upon him and his family), and the chroniclers have written reports of these two incidents in various forms of monographs or in the midst of early Islamic sources. Historians had compiled independent books called Saqifa or Saqifa and Fadak or Saqifa and the Pledge of Allegiance to Abu Bakr from the second century until the early fourth century, but these sources have been lost during different periods. Therefore, the question arises: with the lack of these monographs, what are the sources of knowledge about the incident of Saqifa and Fadak? This article will answer the question with a descriptive and analytical method: What are the sources of knowledge about these two incidents, given the lack of independent sources about the events of Saqifa and Fadak, and what is their value and importance? Thus, the events of Saqifa and Fadak were of interest to scholars and historians, and independent monographs were written about them, but over time, from the eighth century AH onwards, there is no trace of them. However, reliable and useful information can be found in sources and books on Seerah and Maghazi, Al-Tabaqat, Nasab, Fatuh, local, hadith, historical theological, general histories, history of the caliphs, and cultural history.

Keywords: Saqifa, Fadak, Historiography, Historical sources

Cite as: Montazer-al-Qaem, Asghar. Criticism and study of historical sources of Fadak and Saqifa up to the fifth century AH. Iranian History of Culture. 2024; 1(1): 184-198.

Owner and Publisher: University of Tabriz

Journal ISSN (online): 3060-8066

Access Type: Open Access

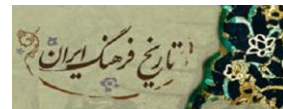
DOI: 10.22034/ihc.2024.19232

*Corresponding Author: Professor, History Department, University of Isfahan
montazer@ltr.ui.ac.ir

Copyright ©The authors

Publisher: University of Tabriz

نقد و بررسی منابع تاریخی فدک و سقیفه تا سده پنجم هجری

اصغر منتظرالقائم^۱

۱. استاد گروه تاریخ دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۹ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۰/۱۹ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۰ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

چکیده

شناخت منابع و نقد و اهمیت و ارزش آنها در تاریخ، راه پژوهش های علمی را مفتوح می سازد. حادثه سقیفه و فدک نقطه عطفی است برای تعیین حدود میان مذاهب اسلامی و ریشه در حیات اجتماعی مسلمین از پیش از بعثت و هجرت رسول الله صلی الله علیه و آله دارد. این وقایع با اواخر عمر رسول خدا صلی الله علیه و آله همراه بود و اخباریان گزارش این دو حادثه را به اشکال مختلف تک نگاری و یا در لابلای منابع صدر اسلام نگاشته اند. مورخان از سده دوم کتب مستقلی به نام السقیفه و یا السقیفه و فدک یا السقیفه و بیعه ابوبکر تا اوائل سده چهارم تدوین کرده بودند ولی طی ادوار مختلف این منابع مفقود شده است. لذا این سوال پیش می آید که با فقدان این تک نگاری ها، منابع آگاهی از حادثه سقیفه و فدک کدامند؟ این مقاله با روش توصیفی و تحلیلی به این سوال پاسخ خواهد داد که با فقدان منابع مستقل در باره ماجرای سقیفه و فدک پس منابع آگاهی از این دو حادثه کدام هستند و ارزش و اهمیت آنها چیست؟

بدین سان حادثه سقیفه و فدک از سوی اخباریان و مورخان مورد توجه بود و تک نگاری های مستقل در این باره نگاشته شده بود ولی در گذر زمان از سده هشتم هجری به بعد اثری از آنها نیست. ولی اطلاعات موثق و مفیدی در منابع و کتب سیره و مغازی، الطبقات، نسب، فتوح، محلی، حدیثی، کلامی تاریخی، تاریخ های عمومی، تاریخ الخلفا و تاریخی فرهنگی یافت می شود.

کلیدواژه ها: سقیفه، فدک، تاریخ نگاری، منابع تاریخی

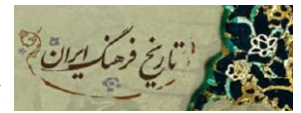
نحوه ارجاع: منتظرالقائم، اصغر. "نقد و بررسی منابع تاریخی فدک و سقیفه تا سده پنجم هجری". تاریخ فرهنگ ایران. ۱۴۰۳: (۱) ۱۸۴-۱۹۸.

صاحب امتیاز و ناشر: دانشگاه تبریز

شاپای الکترونیکی: ۸۰۶۶-۳۰۶۰

نوع دسترسی: آزاد

DOI: 10.22034/IHC.2024.19232

گام اول در همه علوم بشری و الهی شناخت منابع آن علم است. این شناخت راه را برای بررسی و تحقیق در آن علم هموار می‌سازد. در تاریخ اسلام نیز آگاهی از منابع و نقد و اهمیت و ارزش آنها راه پژوهش‌های علمی را مفتوح می‌سازد. لذا شناخت منابع تاریخی واقعه سقیفه و فدک، ما را در شناخت بهتر آن و ریشه اختلافات میان مسلمین کمک خواهد کرد.

به فاصله چند ساعت پس از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله ماجرائی در تاریخ اسلام اتفاق افتاد که به نام محل وقوع آن سقیفه بنی ساعده خوانده می‌شود. فردای آن روز نیز بیعتی عمومی شکل گرفت و در نتیجه نهاد خلافت بنیان گذاشته شد. اما گروهی با این بیعت به مخالفت پرداختند و از همین جا رفته رفته امت اسلامی به دو گروه تقسیم شدند. این واقعه آغازی بود بر جدایی و شقاق میان مسلمانان و با استقرار خلافت مسئله اخذ فدک پیش آمد لذا تحلیل صحیح و درست از این واقعه یک ضرورت تاریخی است، چرا که برای شناخت دقیق و صحیح هر حادثه تاریخی نه تنها باید صحت واقعه را باید بررسی کرد و یک گزارش مستند تهیه نمود بلکه باید علل و عواملی را که به ایجاد چنین واقعه‌ای منجر شده شناخت و بازتاب آن را نیز تبیین کرد.

حادثه سقیفه و فدک نیز ریشه در عصر جاهلیت و دوران بعثت و هجرت رسول الله صلی الله علیه و آله دارد زیرا بازتاب آن تاکنون در جوامع مسلمان مشهود می‌باشد. اهمیت اساسی سقیفه آن است که این واقعه نقطه عطفی شد برای تعیین حدود میان مذاهب اسلامی و به ویژه طرفداران خلافت و اهل بیت علیهم السلام، همین زمینه‌ای شد برای پیدایش دیدگاه‌های مختلف و مبانی اعتقادی گوناگون. شرح وقایع سقیفه و فدک که با اواخر عمر رسول خدا صلی الله علیه و آله همراه بود و اخباریان گزارش این حادثه را به اشکال مختلف به شکل تک نگاری مستقل و یا در لابلای منابع صدر اسلام نگاشتند

پیشینه و روش تحقیق

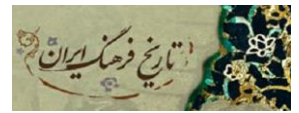
این مقاله با روش توصیفی و تحلیلی به این سوال پاسخ می‌دهد که با فقدان منابع مستقل در باره این دو واقعه پس منابع آگاهی از حادثه سقیفه و فدک کدام هستند و ارزش و اهمیت آنها چیست؟

بحث (متن مقاله)

اصطلاحات

تاریخ نگاری چیست: مورخان برای تاریخ نگاری تعاریف و معانی گوناگونی از جمله موارد زیر را بیان کرده اند:

- ۱- تاریخ‌نگاری به معنای نگارش تاریخ است.
- ۲- توصیف مکتوب احوال و اعمال انسان به هر روش و مبتنی بر هر مکتب و رعایت هر شیوه تنظیم و تدوین را می‌توان تاریخ‌نگاری خواند (سجادی و عالم زاده، ۱۳۷۵، ص ۱۱).
- ۳- شرح و تفسیر و تحلیل تاریخ را نیز تاریخ نگاری یا تاریخ نگری گویند.

۴- تاریخ نگاری شیوه‌ها و روش‌های نگارش تاریخ را بررسی می‌کند (استنفورد، ۱۳۸۴، ص ۲۷). مورخ با مطالعه اسناد و تتبع در گزارش‌های گوناگون و مقابله و جرح و تعدیل روایت‌ها و نقد شواهد تاریخی به شیوه‌های گوناگون تاریخ را ثبت می‌کند، این اشکال گوناگون را تاریخ‌نگاری می‌نامند.

۵- روزنتال تحت عنوان تاریخ تاریخ نگاری، تبیین شیوه‌های گوناگون تاریخ نگاری در تمدن اسلامی و نقد و بررسی منابع تاریخ اسلام را تاریخ نگاری دانسته است (تاریخ تاریخ نگاری در اسلام، ۱۳۶۸، ص ۲۹).

تاریخ نگاری اسلامی:

۱- شیوه تنظیم و تدوین تاریخ در قلمرو تاریخ اسلام شامل انگیزه‌ها، اهداف، و فواید، روشها و مکاتب همراه با نقد دیدگاهها را تاریخ نگاری اسلامی گویند.

۲- آثاری را در بر می‌گیرد که مسلمانان، در زمانی معین از تاریخ ادبی خود، کتاب‌های تاریخی می‌انگاشتند و می‌توان آن‌ها را به عنوان آثار تاریخی دسته بندی کرد (روزنتال، ۱۳۶۸، ص ۲۹).

شروع تاریخ نگاری مکتوب مسلمانان: کتابت قرآن، حدیث، سیره و مغازی از عصر رسول الله صلی الله علیه و آله به وسیله صحابه شروع شد. در سده اول هجری تابعین به روش‌های گوناگونی اخبار سیره و مغازی را تدوین کردند. سپس اخبار ملل و دول اسلامی را می‌نگاشتند. یکی از نخستین موضوعات مورد توجه در تاریخ‌نگاری اسلامی، سیره نبوی بود. اخباریون در نگارش سیره بر دو منبع اخبار و اشعار جاهلی و مخضرم و احادیثی که اصحاب و تابعان از زندگی رسول الله صلی الله علیه و آله از ولادت تا جوانی و دعوت اسلامی، جامعه سازی، جهاد و غزوات و اخبار تا وفات، نقل کرده بودند، اعتماد کردند.

غایتمندی و عبرت از تاریخ موجب شده است که مسلمانان به حسابگری درباره کردارشان به پردازند؛ چراکه آن را عامل اساسی سعادت دنیوی و آخروی خود می‌دانستند؛ لذا آسوه بودن رسول الله صلی الله علیه و آله خاندان وی به عنوان نمونه‌ای متکامل و الگویی برای سعادت در میان همه مسلمانان مطرح بوده است (آیینه‌وند، ۱۳۷۷: ۱۱۴ - ۱۱۱). از این رو مسلمین به شیوه‌های مختلف به نگارش تاریخ های سیره، فتوح، محلی، طبقات، مقاتل، صحابه نگاری، تاریخ های جهانی و غیره پرداختند. تاریخ‌نگاری اسلامی همچون دیگر علوم در تمدن اسلامی از قرن سوم پیش از بیش شکوفان شد و با نگارش تاریخ‌های عالم مثل تاریخ یعقوبی، تاریخ طبری و مروج الذهب مسعودی و... به اوج خود رسید.

نقد و بررسی اخبار: یکی از مشکلات علم تاریخ اختلاف روایات درباره وقایع تاریخی است. انتخاب یک خبر از میان چندین روایت، مورخان را ناگزیر می‌سازد تا به پژوهش درباره این گونه اخبار بپردازند و خبر واقعی را از غیر موثق بازشناسی کنند. محقق تاریخ علاوه برای پژوهش بر روی اسناد و اخبار، ناگزیر است که سبک مشخصی را برای نقادی این روایات انتخاب کند و اخبار را به بوته نقد ارزیابی نماید. نقد منابع تاریخی به دو نوع نقد بیرونی یا خارجی و نقد داخلی یا باطنی تقسیم می‌شود. در نقد بیرونی مورخ صحت سند تاریخی را اثبات می‌کند. در نقد داخلی یا درونی دستیابی به حقایق تاریخی از خلال اسناد و منابع است (آیینه‌وند، ۱۳۷۷) ج ۱، ص ۶۳۲). ابن‌خلدون راه‌های زیر را برای شناخت اخبار درست از افسانه‌ها پیشنهاد می‌نماید:

۱- مطابقت اخبار با واقع از راه سنجش اخبار و تعمق در امکان وقوع اخبار (ابن‌خلدون، ۱۳۹۱، ص ۳۷).

- ۲- اخبار را با تمدن و عمران و شرایط اجتماعی مقایسه کردن (ابن خلدون، ۱۳۹۱، ص ۴ و ۳)
- ۳- امکان وقوع خبر از نظر عقلی و عرفی وجود داشته باشد. به کارگیری روش برهان و استدلالی در نقل اخبار (همان، ص ۹).
- ۴- آیا خبر با زمان و مکان وقوع سازگار است. یعنی زمان و مکان وقوع حادثه گنجایش چنین اتفاقی را دارد.
- ۵- عدم اعتماد کامل به راویان و ناقلان خبر (همان، ص ۹)
- ۶- آیا خبر با طبیعت انسانی و دیگر موجودات عالم سازگار است.
- ۷- مطابقت اخبار با یکدیگر و سنجش آنها با هم از لحاظ توافق یا تضاد (ابن خلدون، ۱۳۹۱، ص ۹).
- ۸- تحلیل اخبار و شناخت علل و عوامل شکل‌گیری دولت‌ها و تمدن‌ها، معیار درستی برای شناسایی اخبار خواهد بود (ابن خلدون، ۱۳۹۱، ص ۴). بدین سان مورخان با احاطه به تاریخ می‌توانند یکی از دو خبر متعارض را که جمع میان آنها مشکل است، آموخت (سخاوی، ۱۳۶۸، ص ۸۴).

۱- کتاب‌های سقیفه و فدک: از جمله کتاب‌های مهمی هستند که درباره چگونگی وقوع سقیفه و فدک و نقش حضرت زهرا سلام الله علیها نگاشته شده اند. این آثار عبارتند از: کتاب السقیفه ابومخنف لوط بن یحیی آزدی کوفی (۱۵۷ق)، کتاب سقیفه و بیعة ابی بکر اثر محمد بن عمر واقدی (۲۰۷ق)، کتاب السقیفه ابی صالح السلیلی بن أحمد بن عیسی بن شیخ الحسانی (اوائل سده سوم)، کتاب السقیفه از ابو عیسی محمد بن هارون وراق بغدادی (۲۴۷ق) و کتاب السقیفه اثر ابراهیم بن محمدالثقفی (۲۸۳ق) (آقا بزرگ طهرانی، ۱۳۷۸، ج ۱۲، ص ۲۰۶)، کتاب السقیفه نوشته ابن شیه بصری (۲۶۲ق)، کتاب السقیفه و فدک اثر عبدالعزیز احمد بن عبدالعزیز الجوهری (۳۲۳ق). کتاب جوهری توسط ابن ابی الحدید معتزلی و اربلی از علمای شیعه از نسخه خطی قدیمی نوشته شده در ربیع الاخر ۳۲۳ هجری (اربلی، ۱۴۲۶، ج ۲، ص ۲۰۱) استفاده کرده است. ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه خود استفاده فراوانی از این کتاب در شرح خطبه‌های گوناگون برده است. جوهری یکی از دانشمندان معتزلی مذهب بود. وی محدث ادیب شاعر و مورخ راستگو و مورد ستایش مورخان و دانشمندان معتزلی مذهب قرار گرفته است، حتی برخی از علمای شیعه مثل شیخ طوسی و ابن شهر آشوب وی را شیعه می‌دانند ولی واقعیت آن است که او یک معتزلی مذهب متعادل بود. از اخبار موجود شامل ۲۳ خبر در باره سقیفه و ۵۰ خبر درباره فدک از ابن شیه بصری روشن می‌گردد که گزارش جوهری متعادل و از اقدامات هواداران خلافت و مخالفان آنان اخبار مختلفی آورده است. گزارش کتاب السقیفه و فدک جوهری در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید به صورت‌های گوناگون ذیل چند خطبه آمده است و محمد هادی امینی به شکل محققانه این کتاب را از شرح نهج البلاغه استخراج و چاپ کرده است (محمد هادی امینی، ۱۴۰۱، ص ۱۹ و ۲۶).

۲- کتاب‌های سیره نگاری: از عصر رسول الله برخی از صحابه به نقل و ثبت اخبار سیره پرداختند به سانی که امام علی علیه السلام اخبار سیره آن حضرت را در خطبه‌ها و نامه‌های خود نقل کرده است. همان گونه که در خطبه قاصعه گزارش هایی از عصر بعثت بیان کرده و در نامه به معاویه به حملات مشرکین به شعب ابی طالب اشاره داشته است (منقری، ۱۴۱۰، ص ۸۸). بدین سان به مرور زمان سیره رسول الله ثبت و تبویب گردید و کتب سیره نگاشته شدند. از جمله:

کتاب مغازی النبویه: اثر محمد بن مسلم شهاب الزهري (۱۲۴ هجری) می‌باشد. اخبار زهري به وسیله سهیل زکّار مورخ سوری جمع آوری شده است. زهري واقعه سقیفه را در یک روایت طولانی از قول ابن عباس نقل کرده است. قسمتی از این خبرنقل

خطبه نماز جمعه خلیفه دوم است. زهری در ۶ روایت نیز بیعه ابوبکر را نقل کرده است. در مجموع روایات وی امام علی علیه السلام جزو مخالفان بیعت خلیفه اول مطرح شده است.

کتاب السیره النبویه اثر محمد بن اسحاق (متوفی ۱۵۱ هجری) می‌باشد که دو روایت از آن موجود است. یکی روایت عبدالملک بن هشام (۲۱۳ هجری) و دیگر روایت یونس بن بُکیر (موجود می‌باشد که توسط آقای حسین مرادی نسب چاپ شده است). گزارش سقیفه در سیره ابن هشام طی ۶ صفحه در ارتباط با حوادث رحلت رسول خدا آورده شده است. شرح واقعه سقیفه با تشکیل جلسه توسط انصار شروع و با ذکر روایت طولانی از قول ابن عباس از یکی از خطبه‌های نماز جمعه خلیفه دوم در مسجد النبی ادامه می‌یابد. اخبار ابن اسحاق با خطبه‌های عمر و ابوبکر در فردای بیعت در مسجد النبی خاتمه می‌یابد. از نقل روایت اول روشن می‌گردد که بعد از رحلت رسول خدا در بین صحابه اختلاف نظر پیرامون مسئله خلافت وجود داشته است و ترس از استیلای مهاجرین، انصار را به تشکیل سقیفه وا داشته بود. به طور کلی چون اصل گزارش خطبه خلیفه دوم در نماز جمعه مدینه آورده شده است. بعضی مورخین دیگر نیز همین گزارش سخنانی خلیفه دوم را گزارش کرده اند لذا می‌توان به گزارش ابن اسحاق اعتماد کرد (ابن هشام، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۶۶۱).

مغازی واقدی (۲۰۷ هجری): مُحدّث، فقیه، مفسر، نحوی، ادیب، مورخ، قاضی و جغرافیدان ساکن مدینه منوره و بغداد و آگاه به اخبار مسلمانان بود. واقدی شرح کاملی از مغازی و سیره پیغمبر را در کتاب خود به یادگار گذاشته است و درباره حضور حضرت زهرا سلام الله علیها در حجة الوداع در غزوات مختلف مثل حضور در أحد و فتح مکه حضور بر قبور شهدای أحد و پناهنده شدن ابوسفیان به خانه زهرا سلام الله علیها سخن گفته است. واقدی گزارش صلح فدک و ارسال سپاه اسامه بن زید در عصر رسول الله و دوره ابوبکر را نگاشته است (المغازی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۱۱۱۷).

۳- کتب خطب: کتب خطب شاخه‌ای از تاریخ نگاری اسلامی است که به بیان سخنان بزرگان اسلام از مردان و زنان با ذکر سلسله اسناد آنها می‌پردازد. از جمله این کتب نهج البلاغه شریف رضی جمع آوری سخنان و نامه‌های امام علی علیه السلام است. اسناد خطب و نامه‌های امام علی علیه السلام در نهج البلاغه از سده دوم و سوم هجری در متون مختلف مثل وقعه صفین نصر بن مزاحم منقری (۲۱۲ هجری) و الغارات ابواسحاق ابراهیم الثقفی (۲۸۳ هجری) به شکل پراکنده وجود داشته است. سید رضی از این منابع سخنان بلیغ آنها را جمع آوری و تدوین کرده است. امام علی علیه السلام به عنوان یک شاهد و ناظر وقایع در خطبه و نامه‌های خود پیرامون حادثه سقیفه اظهار نظر کرده است از جمله: در خطبه ۳ مشهور به شقشقیه به غضب خلافت و در خطبه ۶۷ به علت عدم شراکت انصار در خلافت و از قریش شکایت می‌کند که شما خلافت را به سبب خویشاوند با رسول خدا از انصار گرفتید در حالی که من بر آنان تقدم دارم. در خطبه ۱۷۲، ۲۰۸ و ۲۱۷ به شکایت از قریش به سبب تصرف خلافت می‌پردازند و در خطبه ۲۰۲ شکایت خود را به نزد رسول الله و اندوه خود را از شهادت همسرش فاطمه سلام الله علیها بیان می‌کند. در خطبه ۱۵۰ نیز به سرنوشت امة اسلامی و انحرافات خلافت پس از رسول خدا می‌پردازد (سید رضی، ۱۳۷۹، ص ۲۷۶). آن حضرت در نامه‌ای به معاویه با استناد به آیات قرآن و سخنان رسول خدا، مقام الهی خود را بیان می‌کند (ابواسحاق ثقفی، ۱۴۰۷، ص ۲۰۴).

بلاغات النساء: اثر احمد بن ابی طاهر طیفور بغدادی مورخ، شاعر و ادیب و طبیب متوفی ۲۸۰ هجری، یکی از آثار مهم وی جمع آوری سخنان زنان تاثیر گذار صدر اسلام به نام بلاغات النساء است. ابن طیفور خطبه حضرت مشهور به فدکیه زهرا سلام

مقاله پژوهشی

الله علیها را نقل کرده است. وی نقل می‌کند که آل ابی طالب این خطبه را از پدرانشان نقل می‌کنند و به فرزندانشان آموزش می‌دهند (ابن طیفور، ۲۰۰۰، ص ۳۰). وی با سند خود از زید بن علی بن الحسین با سه طریق و از عطیة العوفی به دو طریق نقل می‌کند و خطبه آن حضرت را هنگام عیادت زنان انصار بر بالین وی از عطیة العوفی آورده است (ابن طیفور، ۲۰۰۰، ص ۳۷). وی اشاره دارد پس از اتمام سخنرانی آن حضرت رو به مقبره پدرش کرد و گفت: با رفتن تو مشکلاتی پدید آمد و کار امت تو به هم ریخت و اگر تو بودی اوضاع اینقدر دشوار نمی‌شد (ابن طیفور، ۲۰۰۰، ص ۳۲). از خطبه فدکیه زهرا سلام الله علیها تفاسیری در سده‌های نخستین وجود داشته مثل تفسیر خطبه فاطمه علیها السلام اثر ابو عبدالله احمد بن عبدالواحد بن احمد بزاز (۴۲۳ق) مشهور به ابن عبدون (النجاشی، ۱۴۱۳، ص ۸۷، شماره ۲۱۱)

۴- کتب حدیث: حدیث به معنای خبر و کلام جدید است. اقوال و سیره و تقریرات و اعمال رسول الله از سوی صحابه حفظ و ثبت و ضبط می‌گردید آن گونه که امام علی می‌گوید: رسول خدا همه قرآن و سنت و آثار گذشتگان را بر من املاء کرد و من نوشته و حفظ کرده‌ام (کلینی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۱۸۸). امام علی در خطبه‌ها و نامه‌های خود برخی روایات و سیره رسول الله را نقل کرده است. برخی دیگر از صحابه مثل ابورافع کتاب السنن و الاحکام و القضا یا (النجاشی، ۱۴۱۳، ص ۶). عبدالله بن عمرو بن عاص کتابی به نام صحیفه صادقیه نگاشت (ابن سعد، بی تا، ج ۱، ص ۳۷۳). بدین سان به مرور زمان احادیث رسول الله ثبت و تبویب گردید و مجموعه‌های حدیثی کتب اربعه در میان شیعیان و در میان اهل سنت صحاح ششگانه نگارش یافت. از جمله کتبی که خطبه فدکیه در آن آمده است:

کتاب دلائل الامامه محمد بن جریر بن رستم طبری (سده ۵ هجری) محتوای این کتاب شامل فضائل معجزات و فضایل حضرت زهرا و ائمه علیهم السلام می‌باشد. طبری خطبه فدکیه را با سلسله اسناد خود از طریق ابن عباس، حضرت زینب و امام باقر علیه السلام نقل کرده است (طبری، ۱۴۱۳) ص ۱۰۹ تا ۱۲۵). وی خطبه زهرا سلام الله علیها در ملاقات با زنان انصار در بستر بیماری را با سلسله اسناد خود از امام علی بن الحسین و فاطمه بنت الحسین نقل کرده است (طبری، ۱۴۱۳) ص ۱۲۵ تا ۱۲۹).

علل الشرایع اثر محمد بن علی بن الحسین بابویه القمی (۳۸۱) قسمت اول خطبه فدکیه را با سلسله اسناد خود با واسطه زید بن علی از عمه‌اش زینب روایت کرده است (شیخ صدوق، ۱۹۸۸، ج ۱، ص ۲۸۹ باب ۱۵۲).

معانی الاخبار اثر شیخ صدوق (۳۸۱) وی در گزارش خود خطبه با زنان انصار را با سلسله اسناد خود از فاطمه بنیت الحسین و عمر بن علی بن ابی طالب نقل کرده است (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ص ۳۷۴).

مناقب علی بن ابی طالب اثر احمد بن موسی بن مردویه اصفهانی (۴۱۰) وی خطبه آن حضرت را در یک روایت با سلسله اسناد خود از عائشة نقل کرده است (ابن مردویه اصفهانی، ۱۴۲۴، ص ۲۰۱).

اثبات الوصیه لعلی بن ابی طالب اثر ابوالحسن مسعودی (۳۴۶)، مسعودی از این کتاب در مروج الذهب یاد کرده است. وی حادثه سقیفه را با یک خبر به جمع شدن انصار در سقیفه و حضور عمر و ابوبکر در این جلسه و گرفتن بیعت برای ابوبکر و سخنرانی امام علی در جمع شیعیان و بنی هاشم و بیان حقانیت خود و حمله قریش به خانه زهرا سلام الله علیها و اقدام به کشتن امام علی علیه السلام در مسجد النبی و عدم موفقیت خالد بن ولید را گزارش کرده است (مسعودی، ۱۹۸۸، ص ۱۵۳).

۵- کتب کلامی: کتب کلامی به کتبی گفته می‌شود که نویسندگان وجود ذات خداوند و صفات و احوال موجودات از مبدا تا معاد را بر اساس قانون اسلام با ادله عقلی و نقلی اثبات کند. کتب کلامی تاریخی کتبی هستند که نویسندگان برای اثبات اصول و اعتقادات اسلامی از ادله و وقایع تاریخی استفاده کرده است. از جمله این کتب:

الاستغاثه اثر ابوالقاسم احمد بن موسی از نسل امام جواد علیه السلام از نویسندگان شیعه بود. تالیفات او شامل حدود ۵۲ اثر در باره کلام و گفتگو و مجادله با علمای مذاهب مختلف می‌شد (الاستغاثه، ۱۳۷۰ هجری، ص ۳). الاستغاثه به شکل کلامی و جدلی نگاشته شده است. ابوالقاسم به شکل گیری خلافت و ماجرای منع فدک و استدلال زهراسلام الله علیها نزد خلیفه اول را بیان داشته است (احمد بن موسی، ۱۳۷۰، ص ۲۷).

کتاب الجمل اثر محمد بن محمد بن نعمان بغدادی مشهور به شیخ مفید (۴۱۳) دانشمند و کلامی و مورخ چهره نامدار علمی تشیع می‌باشد. مفید در کتاب الجمل یک گزارش کلامی تاریخی در ۴ صفحه در باره حادثه سقیفه و بیعت با ابوبکرارائه می‌کند. روایت مفید از ابومخنف لوط بن یحیی ازدی آورده شده است. در این گزارش به اقدامات خشونت بار جماعتی از اعراب (قبیله اسلم) که به تحریک عمر مردم را به اجبار به بیعت وا داشتند، اشاره شده است (مفید، ۱۳۶۷، ص ۶۳).

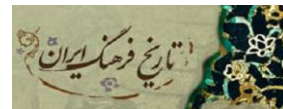
الشافی فی الامامة اثر سید مرتضی علم الهدی (۴۳۶) خطبه فدکیه حضرت زهرا سلام الله علیها را با اسناد خود از عائشه روایت کرده است (سید مرتضی، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۷۰ تا ۷۵). سید مرتضی داستان فدک را با چند روایت و تاریخ فدک نیز آورده است (همان، ج ۴، ص ۷۵ تا ۱۲۴).

تلخیص الشافی فی الامامة اثر شیخ الطائفه محمد الطوسی (۴۶۰) وی با بیان سلسله اسناد سید مرتضی خطبه فدکیه را روایت کرده است (شیخ طوسی، تلخیص الشافی (۱۳۹۴) ج ۳، ص ۱۳۹).

۶- کتب فتوح نگاری: شاخه‌ای از تاریخ نگاری که به بیان کیفیت گشایش و فتح سرزمین‌های غیر اسلامی می‌پردازد را فتوح نگاری گویند. سرزمینی که حاکمیت اسلام در آن به جریان نیفتاده است را دارالحرب گویند و اصطلاح اصیل اسلامی است که از طریق اهل بیت رسیده است. اداره شهرهای مفتوح به صلح و یا متصرفی و تداوم فتوح و نیاز دستگاه خلافت برای وضع مالیات و خراج و جزیه، فتوح نگاران را بر آن داشت تا به نحوه فتح شهرها، شیوه گشایش سرزمین‌ها، نوع برخورد با مردمان آن مناطق را گزارش کنند. ساختار و محتوای اخبار گوناگون فتوح با سند و گاهی با کلمه قالوا و یا از شیوخ فلان شهر شنیدم ذکر شده است. گاهی فتوح نگار از جمع بندی چند خبر یک روایت جدید ساخته است و سند نیاورده است.

محتوای این کتب عبارت است از فتح شهرها از دوران رسول الله (ص) تا زمان نزدیک به خود، موقعیت جغرافیایی انسانی و طبیعی، سیاسی، وجه تسمیه، زراعت، تجارت، محصولات، اوضاع مذهبی، امیران محلی، فرماندهان اعراب، مراحل حمله، ترکیب سپاه، تاریخ فتح، تاکتیک های نظامی، میزان لشکر، آمار تلفات و غنایم، چگونگی فتح به‌عنوانه یا صلح، مالیات، تاریخ اجتماعی و بافت شهری و عمارات و ابنیه، اسکان و ترکیب جمعیت، درآمیختن اعراب با مردم بومی، آداب و رسوم، اختلافات اعراب با یکدیگر مطرح شده است.

تقسیم بندی کتب فتوح: الف- فتوح عام مثل فتوح البلدان و فتوح خلیفه بن خیاط و فتوح ابن اعثم کوفی می‌باشند. ب- فتوح خاص مثل فتوح خراسان ابوعبید معمر بن مثنی و کلبی و فتوح مصر و المغرب اثر ابن عبدالحکم می‌باشد.

مقاله پژوهشی

کتاب فتوح البلدان اثر یحیی بن جابر بلاذری (۲۷۹ هجری) یکی از مهمترین کتب فتوح عام است. وی فتح شهرهای گوناگون شام، شمال آفریقا و اندلس و عراق و ایران و خراسان و شبه قاره را نگاشته است. ۲- تقسیم مالی و خراج و زکوه و غنایم ۳- مالکیت ارضی و سیستم زراعی و آبیاری ۴- وضع اهل کتاب ۵- حقوق بین الملل اسلامی ۶- نظام شیعه ۷- خط و سواد و مهر و خاتم ۸- مکان‌های جغرافیایی ۹- محلات، مساجد، آب و انبارها، چاه‌های آب مناطق را نگاشته است. بلاذری تاریخ فدک را نیز با ۱۳ خبر از فتح به صلح ان تا سال ۲۱۰ هجری را گزارش کرده است.

الفتوح ابن اعثم کوفی (متوفی ۳۱۴): وی مورخی شیعه بود و نام امامان را با ذکر کلمه امام آورده است. یاقوت حموی او را مورخی شیعی دانسته که نزد اصحاب حدیث، ضعیف شمرده شده است. روش تاریخ نگاری ابن اعثم ترکیبی روایی و موضوعی است. ابن اعثم در عین رعایت تسلسل تاریخی، ترتیب زمانی حوادث را رعایت کرده است. ابن اعثم مبحث اجتماع سقیفه را در آغاز کتابش طی سه صفحه نگاشته است. در باره خطبه خلیفه اول در آن اجتماع و دیدگاه انصار و به ویژه خزیمه بن ثابت را آورده است. ولی از متن موجود بر می آید که قسمتی از اخبار وی در این باره مفقود شده است (الفتوح، ۱۹۶۸، ج ۱، ص ۵).

۷- تاریخ نگاری محلی: کتبی که به تاریخ و شرح حال مردم یک واحد جغرافیایی شامل روستا، شهر، استان یا ایالت اختصاص دارند، را تاریخ محلی گویند. عنصر اصلی در تعریف تاریخ نگاری محلی تأکید بر اختصاص به یک مکان جغرافیایی در برابر تاریخ‌های عمومی دارد. فرهنگنامه‌ها و تاریخنامه‌های محلی عاملی مؤثر در توسعه علم و تمدن در شهرهای جهان اسلام و دانش تاریخ اجتماعی گردید. محتوای این کتب: شامل تاریخ سیاسی (فتوح و امرا و سلاطین) تاریخ اقتصادی و مالی و تجاری (محصولات و صنایع و صنوف و ...) تاریخ اجتماعی محلات، بازارها، طبقات، صنوف و مشاغل، تاریخ فرهنگی، فرق و مذاهب و مراسم و آداب و رسوم، مدارس و آثار تاریخی، رجال و دانشمندان بحث شده اند. نخستین تاریخ‌های محلی در جهان اسلام فتوح نگاری‌های محلی هستند. فهیم محمد شلتوت در مقدمه تاریخ مدینه منوره ابن شبه بصری می‌نویسد: حسن بصری کتابی به نام تاریخ یا اخبارمکه داشت. از بررسی کتب تاریخ محلی جهان اسلام روشن گردید که برخلاف نظر کسانی که شروع تاریخ نگاری محلی در جهان اسلام و ایران را از سده سوم و سده چهارم می‌دانند از اواخر قرن نخستین هجری می‌باشد و با نگارش فتوح محلی سعید بن مسیب و عامر بن شراحیل شعبی و تاریخ (فضائل) مکه حسن بصری آغاز شده است (ابن شبه بصری، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ک).

تاریخ المدینة المنوره، اثر ابن شبه بصری، وی ۶ خبر در باره مصالحه رسول الله با اهل فدک و ۱۵ روایت در باره مذاکرات فاطمه زهرا سلام الله علیها با خلیفه در حقانیت خود بر فدک و ۲۰ روایت در باره احتجاجات امام علی علیه السلام و عباس با عمر آورده است (ابن شبه بصری، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۱۹۲).

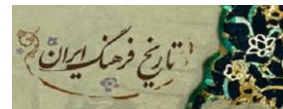
۸- کتب طبقات: طبقه به معنای نسل، رده، لایه، دوره و قفسه است. شرح حال نگاری طبقات، ویژه اصناف و طبقات اجتماعی است و موضوع آن، نگارش زندگی نامه افراد برجسته مربوط به یک قشر اجتماعی و فرقه و دانش خاص است که به شکل یک طبقه و لایه، طبقه بندی می‌شوند؛ یکی از سبک‌های رایج زندگی نامه نویسی در تمدن اسلامی طبقات نگاری بوده است. در این روش شخصیت‌ها و رجال مربوط به هر دوره و مقطع زمانی خاص و یا یک نسل معین در ظرف مکان را یک طبقه می‌نامند. طبقات خاص در باره مذهب و یا علمی خاص و یا مشترک نگاشته شده اند. این کتب دارای دسته بندی درونی نیز می‌باشند. مثلا کتاب طبقات الفقهاء حسن بن احمد بغدادی مشهور به ابن بَنّا (۴۷۱ هجری) یا طبقات الفقهاء ابواسحاق

شیرازی (۴۷۶ هجری) شامل همه مذاهب اهل سنت است. کتاب‌های طبقات از جمله کتاب طبقات الکبری محمد بن سعد کاتب واقفی متوفای ۲۳۰ هجری باشد. وی از طبقه نگاران مدرسه مدینه و کوفه است. محمد بن سعد در جلد اول و دوم زندگانی حضرت محمد صلی الله علیه و آله را نگاشته و جلد سوم اختصاص به صحابه مهاجر و انصار بدری و مجلدات بعدی به ویژه به شرح بقیه صحابه و طبقات گوناگون آنان شرح احوال ۴۲۵۶ نفر را در هشت جلد نگاشته است. در جلد هشتم ۶۳۰ نفر از زنان صحابه و تابعین را گزارش کرده است. وی روایات متعددی درباره حضرت زهرا سلام الله علیها نگاشته است. کتب طبقات، اشخاص را در ظرف مکان یا زمان یا علمی خاص دسته بندی و شرح احوال و گفتار و آثار آنان را ثبت و در ابعاد گوناگون از دیدگاه صداقت و وثاقت و ضلالت و انحراف مورد بحث قرار می‌گیرند و به‌عنوان طبقه اول، طبقه دوم، طبقه سوم و... شماره می‌گردند. ابن سعد حادثه سقیفه را در ۷ صفحه تحت عنوان بیعه ابوبکر در راستای خلافت ابوبکر آورده است. دیدگاه او یک طرفه و به شکلی تنظیم کرده که بوی هیچگونه مخالفتی با خلافت ابوبکر وجود نداشته است (ابن سعد، ۱۹۸۵، ج ۳، ص ۱۸۱).

کتاب‌های صحابه نگاری: دانشی که به شرح احوال صحابه رسول الله صلی الله علیه و آله همراه با نقل برخی روایات آنان می‌پردازد را صحابه نگاری می‌گویند. کتاب‌هایی که درباره شرح و معرفی صحابه رسول خدا (ص) نگاشته شده را صحابه نگاری می‌گویند. این دانش ابزار رجال و جرح و تعدیل بود و از اهمیت خاصی برخوردار است. دانش صحابه نگاری در حقیقت شاخه‌ای از علم انساب یا سیره برگرفته از آن است که از قرن نخست هجری با فهرست نویسی و با عنوان تسمیه یا اسماء نگاری آغاز شده است. صحابه نگاری در واقع معجم نویسی صحابه است و از دل سیره نویسی به دلیل نام صحابه در غزوات از قبایل گوناگون شروع گردید. کهن‌ترین کتب صحابه نگاری عبارتند از:

- ۱- معرفه الصحابه ابومنصور باوردی محمد بن سعد ۲۰۱ هـ
- ۲- کتاب الصحابه ابو عبیده معمر بن مثنی (۲۰۷ هـ)
- ۳- الصحابه قاضی ابوسعید عبدالرحمن بن ابراهیم بن عمرو قریشی (۲۴۵ هـ)
- ۴- تاریخ الکبیر (تاریخ الصحابه) اسماعیل بن ابراهیم بخاری (۲۵۶ هجری)
- ۵- معرفه الصحابه ابو نعیم اصفهانی (متوفی ۴۳۰ هجری).
- ۶- الاستیعاب فی اسماء الصحابه ابن عبدالبر قرطبی (۴۶۳ هجری)، وی شرح احوال ۴۲۳۵ نفر از اصحاب شامل ۳۳۲۴ مرد و ۹۱۱ زن را آورده است. قرطبی شرح ماجرای سقیفه را در ذیل زندگانی برخی صحابه مثل خلیفه اول (ابن عبدالبر قرطبی) (۱۳۲۸) ج ۲، ص ۲۵۲.
- ۷- و شرح احوال فاطمه زهراء سلام الله علیها آورده است و از مصحف آن حضرت یاد کرده است (ابن عبدالبر قرطبی) (۱۳۲۸) ج ۴، ص ۳۷۳.

۹- کتب انساب: واژه نسب به معنای اصل و رگ، ریشه و نژاد است. نسب شناسی علمی مستقل است که در علوم دینی، فقه، حدیث، رجال و تاریخ کاربرد دارد و موضوع آن شناخت تبار و دودمان است. علمی که نسب مردم و روش‌های تحقیق در آن را بررسی می‌کند علم انساب گویند. علمی که نسب مردم و روش‌های تحقیق در آن را بررسی می‌کند علم انساب گویند. شاهان ساسانی نیز کتابی به نام آئین‌نامه داشتند که شرح اجداد و فرزندان و اعمال شاهان ساسانی را در آن نوشته بودند

مقاله پژوهشی

(مسعودی (۱۳۶۵)، ص ۹۹) ولی در میان همه اقوام، اعراب به داشتن علم انساب معروف هستند. اعراب به دلیل نداشتن سرزمین مشخص نسب را به دیده وطن می‌نگریستند. زیرا همه چیز عرب در قبیله خلاصه شده بود. عصبیت موجب دفاع و حمایت و نیرومندی قبیله می‌گردید و از راه پیوند نسبی و وابستگی خاندانی به یکدیگر حاصل می‌شد (ابن خلدون، مقدمه، ص ۱۲۸).

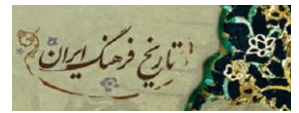
کتاب انساب به دو دسته تقسیم بندی شده اند: الف) انساب عام: مثل کتاب النسب هشام کلیبی؛ کتاب النسب قاسم بن سلام. نهاییه الارب فی معرفه انساب العرب اثر قَلَقَشْنَدی و جمهره انساب العرب ابن حزم اندلسی. ابن خَلْکَان می‌گوید: بهترین و سودمندترین کتاب هشام؛ جمهره فی معرفه الانساب است که مانند آن نوشته نشده است.

ب) انساب خاص مثل نسب قریش اثر مُصْعَب زبیری، انساب حمیر و ملوکها اثر عبدالملک بن هشام، جمهره نسب قریش و اخبارها، اثر زبیر بن بگّار (۲۵۶ هجری) وی از زبیریان بوده است، انساب را با ذکر نسب زبیریان آغاز و سپس بنی هاشم و قریش و سایر قبایل را توضیح داده است، الاکلیل فی انساب حمیر اثر حسن بن احمد بن یعقوب همدانی، نسب بنی شیبان نوشته ابوالفرج اصفهانی (۳۵۶ هجری). از جمله این کتب انساب الاشراف احمد بن یحیی بلاذری است.

وی از مورخان ایرانی و خراجیه نگاران و فتوح نگاران و ماموران مالی دولت عباسی بود. بلاذری روایات خود را از راویان کوفه و مدینه اخذ کرده است و در کتاب انساب الاشراف زندگانی پیامبر گرامی اسلام و خاندان‌های بزرگ قریش بنی هاشم و بنی امیه و بنی عباس را نگاشته است. در گزارش او آخر عصر رسول الله صلی الله علیه و آله در فصلی به نام امر سقیفه ۲۳ روایت نگاشته است. بلاذری سخنان مخالفین بیعت را از جمله سخن اعتراض آمیز سلمان فارسی را نگاشته است. وی اعتراضات علی علیه السلام زبیر عباس و ابوسفیان را گزارش کرده و از خود ابوبکر نقل کرده اگرچه او بهترین نامزد نبود خلافت را برای جلوگیری از اختلاف قبول کرد. بلاذری به رفتن خلیفه دوم در خانه فاطمه اشاره کرده و سخن عمر در خانه فاطمه سلام الله علیها که اگر خارج نشوید خانه را بر سرتان آتش می‌زنم را آورده است. بدین سان گزارش بلاذری در مجموع بسیار متعادل‌تر از ابن سعد و ابن هشام می‌باشد.

۱۰- کتاب‌های تاریخ الخلفاء: این شاخه تاریخ نگاری درباره رهبری و سیاست در تاریخ اسلام یا وقایع خلافت و حکمفرمایی دولت‌های اسلامی را تاریخ الخلفاء می‌نامند از جمله این کتب الامامة والسیاسة ابن قتیبه دینوری (۲۷۶) می‌باشد. ابن قتیبه دینوری در کوفه به دنیا آمد و به علت اینکه مدتی قاضی دینور بود به دینوری معروف گشت. او به تعلیم و تدریس قرآن فقه و حدیث و شعر و تاریخ در بغداد مشغول بود. وی ۵۸ کتاب و رسائل گوناگونی به رشته تحریر درآورد از مهمترین آثار ابن قتیبه الامامة والسیاسة در دو جلد می‌باشد. راینهارت دوزی (۱۸۸۳) مستشرق هلندی انتصاب این کتاب را به ابن قتیبه تشکیک کرده ولی زرکلی و کارل بروکلمان این کتاب را منتسب به ابن قتیبه می‌دانند. مقایسه میان متن الامامة والسیاسة با کتاب المعارف و عیون الاخبار نشان می‌دهد سبک ادبی به این ۳ کتاب با هم مشابهت دارند و این تردید دوزی را برطرف می‌نماید.

کتاب از خلافت ابوبکر شروع و تا ابتدای خلافت مامون و فتح آندلس و امویان ادامه می‌یابد. کودتای خلفا علیه امام علی علیه السلام توسط ابن قتیبه در کتاب الامامة والسیاسة تنظیم شده است. ابن قتیبه تشکیل حادثه سقیفه را توسط انصار گزارش کرده و پس از ذکر مباحث انصار به ورود مهاجرین به جلسه سقیفه اشاره دارد. ابن قتیبه میان مهاجرین و

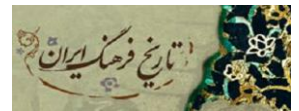
انصار را ثبت کرده و پس از توضیح سخنان خلفا در سقیفه چگونگی بیعت با ابوبکر را نگاشته است. ابن قتیبه گزارش کاملی از چگونگی مخالفت بنی هاشم با بیعت خلیفه آورده است و سپس از چگونگی بیعت خواستن از امام علی علیه السلام برای خلیفه بیان می‌کند. ابن قتیبه به کشاندن آن حضرت با زور اجبار به مسجد و بیعت خواستن از وی را نگاشته است. وی گزارش حمله خلیفه دوم با تفاق قنغد ملاقات خلیفه اول با زهراسلام الله علیها را آورده است. در مجموع به گزارش‌های ابن قتیبه پیرامون سقیفه می‌توان اعتماد کرد و از خلال گزارش‌های او مخالفت گروهی از مهاجرین و انصار و بنی هاشم و اهل البیت کاملاً مشهود می‌باشد.

۱۱- تاریخ‌های عمومی یا جهانی: با گسترش علوم گوناگون در تمدن اسلامی با نگاه تمدنی از سوی مورخان سیر تمدن‌های عالم و پیامبران نگاشته شد. مورخ از ابتدای خلقت به تاریخ تمدن‌های پیامبران و ملل مختلف بر حسب اطلاعاتی که از منابع گوناگون در دسترس داشته است اخبار عالم را جمع‌آوری و به صورت موضوعی یا سالنامه نگاری تاریخ جهان را تا عصر خود نگاشته است. از جمله کتب تاریخ عمومی عبارتند از:

یعقوبی احمد بن ابی یعقوب بن واضح (۲۸۴ هجری) صاحب کتاب تاریخ یعقوبی، وی نماینده تاریخ نگاری عالم به شکل موضوعی با رعایت ترتیب زمانی حوادث می‌باشد. وی منابع خود را در ابتدای کتاب همچون آثار اسحاق بن سلیمان بن علی هاشمی، ابان بن عثمان احمر، ابن هشام، محمد بن عمر واقدی، هیثم بن عدی، ابومعشر مدنی، محمد بن موسی خوارزمی، علی بن محمد مدائنی، سیف بن عمر تمیمی، و ماشاءالله منجم آورده است. وی گاهی در لابه لای مطالب منابع خود را مثل صفحات ۳۴۷ و ۳۶۰ و ۴۵۲ جلد دوم بیان کرده است. یعقوبی تاریخ جهان را از پیامبران نگاشته و هر جا اطلاعات سیاسی نداشته است، اطلاعات فرهنگی را آورده است. مثل اقوام یونانیان، سریانی، بابلی، چینی، هندی، مصری، حبشی، یمنی، قصه تورات، انجیل‌های چهارگانه، تاریخ عصر جاهلی و شاعران جاهلی را گردآورده است و حوادث دوران اسلام را از ظهور اسلام عصر بعثت و هجرت، حوادث عصر خلفای نخستین، دوره اموی و عباسی را تا دوره معتمد عباسی نگاشته است. وی در پایان حوادث عصر هر خلیفه ایی فهرستی از وزراء، والیان، قاضیان و فرزندان خلفا و حوادث طبیعی مثل زلزله، سیل، قحطی و بیماری‌های مسری را بیان نموده است. یعقوبی حادثه سقیفه را در راستای اخبار سیره آورده است. و تحت عنوان خبر سقیفه بنی ساعده و بیعت ابوبکر در ۴ صفحه گزارش بسیار متعادل تنظیم کرده است.

محمدبن جریر طبری متوفی (۳۱۰ هجری) سیر تاریخ نویسی جهانی را از پیدایش عالم و آفرینش و تاریخ پیامبران و پادشاهان پیش از اسلام با بیانی استوار به شکل موضوعی آورده و سپس از زندگانی و سیره رسول خدا (ص) تا هجرت را گزارش کرده است. وی حوادث هجرت و عصر خلفای نخستین، و اموی و عباسی و دولت‌های اسلامی را تا سال ۳۰۲ هجری به شکل سال نگاری بر اساس وقوع حوادث به ترتیب سال نگاشته است. وی تاریخ فدک در حوادث سال ۷ هجری (طبری ۱۴۰۹) ج ۲، ص ۳۰۶) و در ذیل حوادث سال ۱۱ هجری داستان سقیفه و سخنان ابوبکر و انصار و حضرت زهرا سلام الله علیها نزد ابوبکر در باره حقانیت خود برفدک را گزارش کرده است (طبری ۱۴۰۹)، ج ۲، ص ۴۴۸).

ابوالحسن مسعودی (۳۴۶): وی از ذریه عبدالله بن مسعود صحابی است. مروج الذهب و معادن الجواهر دائره المعارف جغرافیایی و تاریخی است و داستان خلقت جهان و زمین را وارد تاریخ نگاری کرد و تاریخ عصر جاهلی را با نگاه تمدنی نوشت. وی سیرتاریخ خلفا را تا سال ۳۳۶ هجری خلافت المطیع نگاشته است. مسعودی تاریخ جهان را به شکل موضوعی و به روش

مقاله پژوهشی

ترکیبی با رعایت ترتیب زمانی حوادث بیان می‌کند. مسعودی در مروج الذهب گزارشی بسیار کوتاه چند خطی پراکنده در باره سقیفه با عنوان باب ذکر خلافت اُبی بکر الصدیق به دست می‌دهد (مسعودی (۱۹۴۸) ص ۳۰۶).

مطهر بن طاهر مقدسی متوفی اواخر قرن چهارم هجری کتاب وی البدء و التاریخ (آفرینش و تاریخ) درباره آغاز آفرینش و چگونگی خلقت دریاها و رودخانه‌ها و شگفتیهای زمین، مباحث جغرافیایی و در اثبات یگانگی خداوند و سپس تاریخ پیامبران، شامل تاریخ عرب و عجم، مذاهب گوناگون و ادیان مختلف، از انساب عرب، تاریخ رسول الله (ص) صحابه، خلافت، فرمانروایی بنی امیه و خلافت بنی عباس تا المطیع (۳۳۶ ه.ق) بیان کرده است. اهمیت کتاب از نگاه فلسفه در ایران و اسلام، اسطوره شناسی، دین شناسی، جغرافیا، تاریخ نگاری، تاریخ ادبیات، تاریخ تصوف اهمیت دارد. وی مبحث سقیفه را در فصل هفدم طی دو صفحه ضمن وفات رسول خدا آورده است. مباحث مربوط به اختلافات مسلمین را در مبحث مقالات اهل اسلام آورده است (مطهر بن طاهر مقدسی (۱۳۷۴) فصل ۱۷، ص ۷۶۳).

۱۲- کتب تاریخی فرهنگی: این کتب مجموعه‌ای از مسائل ادبی و تاریخی مثل حکایات، تاریخ خلافت بنی امیه و بنی عباس، امثله، خطبه‌ها، توقیعات، اشعار شعرای اسلامی، مسائل اجتماعی و... از سوی ادبای اسلامی جمع آوری و نگاشته شده‌اند. ارزش و اعتبار این کتب برای شناخت تاریخ اسلام از اهمیت خاصی برخوردار است. از جمله: کتاب الاخبار الموفقیات اثر زبیر بن بکّار اسدی (۲۵۶) کاتب الموفق عباسی است. وی ۲۶ خبر با اسناد خود از داستان سقیفه و سخنان انصار و مهاجرین و مخالفان سرسخت امام علی علیه السلام و هواداران وی گزارش کرده است (زبیر بن بکّار، ۱۹۷۲، ص ۵۷۷ تا ۶۲۶). عقدالفرید: اثر ابو عمر أحمد بن محمد بن عبد ربه بن حبيب قُرطُبی اُنْدَلُسی (۳۲۸) ادیب، شاعر، مورخ، نسب شناس و جامعه شناس بود. وی عقدالفرید را با فصول کلی با عنوان کتاب تقسیم و زیر مجموعه هر کتاب را با عنوان فرش با طرح مباحث جزئی تر تنظیم کرده است. مباحث کتب عقدالفرید شامل حکومت داری، حروب و اسب، وفود، مخاطبان ملوک، ادب، علوم و اخلاق، امثال، تعزیت و مراثی، انساب العرب، خطب بزرگان اسلام، توقیعات و کتابت خلفای نخستین، بنی امیه، بنی العباس و امراء و بزرگان، تاریخ اسلام از رسول الله صلی الله علیه و آله تا پایان خلافت امویان در شام و خلافت اموی در اندلس، ایام العرب، شعر، غنا و موسیقی، اطعمه و اشربه و زنان را نگاشته است. ابن عبدربه حادّثه سقیفه را با ذکر اسناد خود با ۷ خبر به شکل خلاصه و وصیت ابوبکر را به یک خبر آورده است.

نتیجه

کتابت قرآن، حدیث، سیره و مغازی از عصر رسول الله صلی الله علیه و آله به وسیله صحابه شروع شد. در سده اول هجری تابعین به روش‌های گوناگونی اخبار سیره و مغازی را تدوین کردند. اهمیت اساسی سقیفه آن است که این واقعه نقطه عطفی برای تعیین حدود میان مذاهب اسلامی و به ویژه طرفداران خلافت و اهل بیت علیهم السلام گردید. حادثه سقیفه و فدک از سوی اخباریان مورد توجه بود و کتبی مستقل تحت عنوان کتاب السقیفه و کتاب السقیفه و فدک مثل کتاب السقیفه ابو مخنف لوط بن یحیی نگاشته شد ولی در گذر زمان از سده هشتم هجری به بعد اثری از آنها نیست. ولی این به معنای آن نیست که هیچ منبعی برای این دو حادثه وجود ندارد. بلکه اطلاعات موثق و مفیدی در منابع و کتب سیره و مغازی، الطبقات، نسب، فتوح، محلی نگاری، حدیثی، کلامی تاریخی، تاریخ‌های عمومی یا جهانی، تاریخ خلفا و تاریخی فرهنگی یافت می‌شود. از این منابع تا سده پنجم، گزارش ابن طیفور بغدادی در بلاغات النساء، عبدالعزیز جوهری در السقیفه و فدک، ابن قتیبه دینوری در الامامه والسیاسه، بلاذری در انساب الاشراف و سید مرتضی در الشافی فی الامه در مجموع مفصل تر و مستندتر و

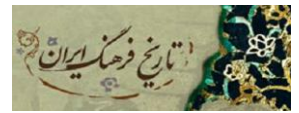
متعادل تر از گزارش های محمد بن سعد در الطبقات الكبرى، عبدالملک بن هشام در السيرة النبويه، طبری در تاریخ، ابن اعثم کوفی در الفتح و ابن عبدربه اندلسی در عقد الفرید می باشند.

تضاد منافع

بدین وسیله نویسندگان اعلام می دارند که هیچ نفع متقابل از انتشار این مقاله ندارند.

منابع

۱. آقا بزرگ طهرانی (۱۴۰۸) الذریعه الی تصانیف الشیعه، قم، موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
۲. آیینه‌وند، صادق (۱۳۷۷) علم تاریخ در گستره تمدن اسلامی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و فرهنگی.
۳. ابن خلدون عبدالرحمن بن محمد (۱۳۹۱ هجری) مقدمه، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات،
۴. اربلی (۱۴۲۶) كشف الغمه فی معرفة الائمه، تحقیق علی الفاضلی، تهران، مرکز الطباعة و النشر للمجمع العالمی لاهل البيت.
۵. استنفورد مایکل (۱۳۸۴) در آمدی بر تاریخ پژوهی، ترجمه مسعود صادقی، تهران، دانشگاه امام صادق و سمت
۶. ابن شبّه بصری، (۱۳۶۸) تاریخ المدینة المنوره، تصحیح فهیم محمد شلتوت، قم، دارالفکر.
۷. اصفهانی ابوالفرج (۱۴۰۸) مقاتل الطالبیین تحقیق احمد صقر، بیروت، منشورات الاعلمی للمطبوعات،
۸. بلاذری احمد بن یحیی (۱۹۷۸) فتوح البلدان، تصحیح رضوان محمد رضوان، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۹. روزنتال فرانسیس (۱۳۶۸) تاریخ تاریخ نگاری در اسلام، ترجمه اسدالله آزاد، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.
۱۰. زهری محمد بن مسلم شهاب (۱۹۸۰) مغازی النبویه تحقیق سهیل الزکّار، بیروت، دارالفکر.
۱۱. زبیر بن بکّار (۱۹۷۲) الاخبار الموفقیات، تحقیق سامی مکی العانی، بغداد، مکتبه العانی.
۱۲. سجادی صادق و عالم زاده هادی، (۱۳۷۵) تاریخ نگاری در اسلام، تهران، سازمان سمت.
۱۳. سخاوی (۱۳۶۸) الاعلان بالتویخ لمن ذم اهل التاریخ، تحقیق فرانسیس روزنتال، ترجمه اسدالله آزاد، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.
۱۴. صدوق محمد بن حسین بابویه قمی (۱۳۶۲ ش)، معانی الاخبار، قم، انتشارات اسلامی.
۱۵. طبری محمد بن جریر (۱۴۰۹) الرسل و الملوک، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات.
۱۶. طبری، محمد بن جریر بن رستم طبری (۱۴۱۳) دلائل الامامه، قم، موسسه البعثه.
۱۷. طوسی محمد (۱۳۹۴) تلخیص الشافی، حقه و علق علیه حسین بحر العلوم، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۱۸. قرطبی ابن عبدالبر (۱۳۲۸) الاستیعاب فی اسماء الاصحاب، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی.
۱۹. کلینی محمد یعقوب (۱۳۷۲) الکافی، ترجمه شیخ محمد باقر کمره ای، تهران، انتشارات آسوه.
۲۰. مسعودی ابوالحسن علی بن الحسین (۱۹۴۸) مروج الذهب و معادن الجواهر، تحقیق محمد محی الدین عبدالحمید، بیروت، دارالمعرفه.
۲۱. مسعودی (۱۳۶۵) التبییه و الاشراف، ترجمه مرتضی پاینده، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

مقاله پژوهشی

۲۲. مسعودی (۱۴۰۹) اثبات الوصیه لعلی بن ابی طالب، بیروت، دار الاضواء.
۲۳. مطهر بن طاهر مقدسی (۱۳۷۴) البدء و التاریخ (آفرینش و تاریخ)، ترجمه و تعلیقات محمد رضاشفیعی کدکنی، تهران، نشر آگه.
۲۴. مفید محمد بن محمد بن نعمان بغدادی (۱۳۶۷) نبرد جمل، ترجمه و تحشیه محمود مهدوی دامغانی، تهران، نشر نی.
۲۵. النجاشی ابوالعباس احمد بن علی (۱۴۱۳) رجال، قم، موسسه النشر الاسلامی

آوانگاری منابع

1. Aghabozorg Tehrani, M. (1989). *Al-Dhari'ah ila Tasaneef al-Shi'ah*. Qom: Ismailian Press Institute.
2. Ayinevand, S. (1998). *The Science of History in the Context of Islamic Civilization*. Tehran: Research Institute for Humanities and Cultural Studies.
3. Ibn Khaldun, A. R. (2012). *Muqaddimah*. Beirut: Al-'Ilmi Press.
4. Arabili. (2005). *Kashf al-Ghummah fi Ma'rifat al-A'immah* (A. Al-Fadhli, Ed.). Tehran: Printing & Publishing Center of the World Assembly of Ahl al-Bayt.
5. Stanford, M. (2005). *Introduction to Historical Research* (M. Sadeghi, Trans.). Tehran: Imam Sadeq University & SAMT.
6. Ibn Shabah Basri. (1989). *Tarikh al-Madinah al-Munawwarah* (F. Shaltut, Ed.). Qom: Dar al-Fikr.
7. Al-Isfahani, A. F. (1989). *Maqatil al-Talibiyyin* (A. Saqr, Ed.). Beirut: Al-'Ilmi Press.
8. Baladhuri, A. B. Y. (1978). *Futuh al-Buldan* (R. M. Radwan, Ed.). Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
9. Rosenthal, F. (1989). *History of Historiography in Islam* (A. Azad, Trans.). Mashhad: Astan Quds Razavi Publications.
10. Al-Zuhri, M. B. M. S. (1980). *Al-Maghazi al-Nabawiyyah* (S. Al-Zakkar, Ed.). Beirut: Dar al-Fikr.
11. Zubayr ibn Bakkar. (1972). *Al-Akhbar al-Muwafaqiyyah* (S. M. Al-Ani, Ed.). Baghdad: Al-Ani Library.
12. Sajjadi, S., & Alamzadeh, H. (1996). *Historiography in Islam*. Tehran: SAMT.
13. Sakhawi. (1989). *Al-I'lan bi al-Tawbikh liman Dhamma Ahl al-Tarikh* (F. Rosenthal, Ed.; A. Azad, Trans.). Mashhad: Astan Quds Razavi Publications.
14. Saduq, M. B. H. B. Q. (1983). *Ma'ani al-Akhbar*. Qom: Islamic Publications.
15. Tabari, M. B. J. (1989). *Al-Rusul wa al-Muluk*. Beirut: Al-'Ilmi Press.
16. Tabari, M. B. J. (1994). *Dalail al-Imamah*. Qom: Al-Ba'thah Institute.
17. Tusi, M. (2015). *Talkhis al-Shafi* (H. Bahr al-Ulum, Ed.). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
18. Qurtubi, I. B. A. (1949). *Al-Isti'ab fi Asma' al-As-hab*. Beirut: Dar al-Ihya' al-Turath al-Arabi.
19. Kulayni, M. Y. (1993). *Al-Kafi* (Sh. M. B. Kamarei, Trans.). Tehran: Osveh Publications.
20. Mas'udi, A. H. A. B. H. (1948). *Muruj al-Dhahab wa Ma'adin al-Jawhar* (M. M. Abd al-Hamid, Ed.). Beirut: Dar al-Ma'rifah.
21. Mas'udi. (1986). *Al-Tanbih wa al-Ishraf* (M. Paeindeh, Trans.). Tehran: Elmi va Farhangi Publications.
22. Mas'udi. (2009). *Athbat al-Wasiyyah li Ali ibn Abi Talib*. Beirut: Dar al-Adwa'.
23. Muqaddasi, M. B. T. (1995). *Al-Bada' wa al-Tarikh (Creation and History)* (M. R. Shafiee Kadkani, Trans. & Notes). Tehran: Agah Publishing.
24. Mofid, M. B. M. N. B. (1988). *Battle of Jamal* (M. Mahdavi Damghani, Trans. & Ed.). Tehran: Ney Publishing.
25. Al-Najashi, A. B. A. A. (1994). *Rijal*. Qom: Islamic Publishing Institute.